

עריכה: הרב עזריאל אריאל
 השתתפו בכתיבה: הרב דוב ברקוביץ; עו"ס חדוה אריאל
 פסיקה: הרב יעקב אריאל

צניעות במקומות העבודה – דף עמדה

ב"ה, ניסן תשע"א.

דף עמדה זה נוצר בתהליך ממושך, שראשיתו בבית המדרש 'בעולם המעשה' – הפועל בפתח תקוה ומיועד לאנשי מעשה המבקשים לכוון את עבודתם המקצועית לאורה של תורה. השאלה הועלתה על ידי הלומדים בבית המדרש, ושם נלמדו הסוגיות העיקריות.

השאלות הופנו אל קבוצה גדולה ומגוונת של רבנים מכל חלקי הציונות הדתית, וטייטה ראשונית של נייר העמדה נבנתה לאור מה שעלה מן הדיון הנוקב שהתפתח בין הרבנים. בכתיבת הנספח המקצועי נעזרתי רבות באשתי, העוסקת שנים רבות בעבודה סוציאלית. הצגת הגרסה הראשונה עוררה דיון נוסף, עמוק לא פחות מן הראשון. בסופו של דבר לקח על עצמו הרב דוב ברקוביץ לנסח את דף העמדה מחדש. גרסה זו, עם חילוקי הדעות שנותרו ביני לבינו, נמסרה לידי אמו"ר, הרב יעקב אריאל, שעבר על הדברים שוב ושוב תוך הכרעה במחלוקות שנותרו והוספת תיקונים משלו. **התוצר הסופי מובא בפניכם, על מנת להפיץ אותו בכל מקום שנראה לכם מתאים** (במקרה הצורך ניתן להשמיט את הערות השוליים).

עזריאל אריאל

א. רקע

לצערנו, עדיין לא נוצרה משנה סדורה דיה בשאלות הנובעות ממצייאות של עבודת גברים ונשים אלו לצד אלו במשך שעות רבות בכל יום. השאלות קיימות כמעט בכל מקום עבודה, כולל מוסדות החינוך התורניים. מטרתו של מסמך זה היא להעמיד את העקרונות שעוצבו לאורך הדורות על ידי חכמי ישראל בשאלה רגישה זו, ולהציע הדרכות מעשיות תוך תשומת לב להיבטים ההלכתיים, הערכיים, החינוכיים והפסיכולוגיים של הנושא – ואף לאתגרים הייחודיים העולים מתוך המאפיינים הייחודיים של מצייאות החיים בדורנו.

בדברים הבאים לא נעסוק בשאלות אידיאולוגיות טעונות, אלא נבקש להגדיר את מה שנדרש מעיקר הדין. ואילו כאשר מדובר בשיקולים שמעבר

לעיקר הדין – יש לשקול אותם בכל מקרה לגופו, על פי העקרונות של 'משקל החסידות' החותרים לאיזון נכון בין כל הערכים המתנגשים ביניהם באותה סיטואציה¹.

החלק הראשון של המסמך הנו ניסוח של שאלות היסוד ועקרונות שורש בתחום רגיש זה והוא מכיל רשימה של הדרכות מעשיות ברורות. החלקים הנוספים מרחיבים את הדיון ומיועדים להעמקה אישית ולבירור מפורט של ההדרכות, כולל מקורות והסברים.

נדבך מרכזי של המציאות האנושית בחברה הישראלית, גם בציבור הדתי לאומי, הנו הגברת השיתוף בין גברים לנשים בעבודה. אין כאן המקום לדון בשורשים התורניים ו/או החברתיים למציאות זו. יש בוודאי לתת את הדעת על כך שמצאנו בדברי חז"ל העדפה לבחירת מקצוע שאינו מעורר קשיים בתחום הצניעות². אך לא ניתן להציב חזון בו יחזרו מקומות העבודה להיות נפרדים. מאז שניתן מקום לנשים להשתלם בתחומי דעת ולרכוש מקצוע כגברים, ואף ניתן לכך בסיס על ידי גדולי תורה, א"א להחזיר את מחוגי השעון אחורנית.

ראוי שכל אדם יכיר את רגישותו האישית בכל הקשור ליחסים בין המינים – ללא אשליות. מתוך מודעות אישית כנה ייתכן ויהיה מי שיעדיף שמקום העבודה הקבוע שלו יהיה עם עובדים שהם רק בני אותו המין. ככלל – לכל אדם יש להתייחס ברצינות ומתוך אחריות אישית להדרכה של השולחן ערוך, "להתרחק מהנשים מאד מאד"³, כאשר הכוונה היא התרחקות מכל סיטואציה המעוררת את היצרים. עם זאת, יש להכיר גם את המציאות שיש בה שילוב נשים בעשייה בחברה. מציאות חדשה זו מחייבת אותנו לשאוף ליצירת סביבת עבודה – גם מבחינת האווירה השוררת בה וגם מבחינת נורמות ההתנהגות של העמיתים לעבודה – שתענה על מכלול של דרישות מנוגדות⁴:

1. עי' **מסילת ישרים**, פרק כ.
2. עי' קידושין פ"ד מ"ד: "לא ילמד אדם את בנו אומנות בין הנשים".
3. שו"ע אה"ע כא, א: "צריך אדם להתרחק מהנשים מאוד מאוד". וצ"ע מדוע הניסוח הוא 'צריך' ולא 'חייב'. וייתכן שזוהי קריאת כיוון כללית, שהמשך ההלכה מפרט, ולא קביעה הלכתית מוחלטת.
4. **בצהר יח**, מובא קוד התנהגות לציבור החרדי, השונה באופיו ובתוכנו מדברינו כאן. וכן כתב ב'אפי זוטרי' (מובא ב**אוצה"פ** סי' כא אות ב), שאף שבכל דבר צריך ללכת בדרך האמצע, כאן צריך להתרחק לקצה. אולם הבית שמואל, שם, ביאר שהשו"ע כתב 'מאד מאד' כדי להדגיש את חשיבותה של ההרחקה, בשל השכיחות של המכשול, ולא בהכרח את מידתה של ההרחקה.

- א. בניית מערכת יחסים תקינה, שיש בה גם כבוד ודרך ארץ הדדיים, וגם שיתוף פעולה ועזרה הדדית – הן בין גברים לנשים והן בין דתיים לחילוניים העובדים באותו מקום.
- ב. הפחתה מירבית של המתח הנוצר במפגש שבין המינים.
- ד. מניעת עיסוק בשאלות של צניעות באופן הפוגע בכבוד הבריות ובערכי הצניעות עצמם.
- ג. מניעת תקלות שונות שיכולות לבוא כתוצאה מן העבודה המשותפת: חשיפה לגירוים, היווצרות של קשרים רומנטיים, הטרדות מיניות מסוגים שונים, וכן יצירת עלילות או הפצת שמועות שווא.
- ה. השתלבות נשים וגברים שומרי מצוות בתחומי עשייה והשפעה בחברה הישראלית, מתוך עמדה המבקשת ופועלת לעצב את המציאות ככל האפשר על פי דרכה של תורה ישראל.
- ו. מתן אפשרות מירבית לכל אדם להתפרנס בכבוד מיגיע כפיו ולמצות את נטיותיו וכשרונותיו כפי שנטע בו בוראו.

ב. שאלות יסוד

- בירור מפורט ומעשי של דרישות אלו מעלה מספר שאלות יסוד:
- א. כיצד נכון להגדיר את הגבולות הנדרשים באשר לקשר חברתי בין עמיתים לעבודה, כיחידים?
- ב. מהן הדרישות באשר לאווירה במקומות עבודה משותפים, ברמה של המרחב הציבורי?
- ג. מהי ההדרכה לגבי גבר העובד או לומד עם נשים שבאופן קבוע מתלבשות או מתנהגות באופן בלתי צנוע, וכן לגבי אישה העובדת בחברת גברים המתנהגים בחברתה באופן בלתי צנוע?
- שאלות אלו עלו ביתר תוקף בדורנו בגלל מתח חריף שנוצר בין שני קטבים במציאות של חברה מעורבת:
- א. מצד אחד, יש יותר מקום ליישם את הלכות הצניעות בימינו בדרך הנוטה להקל, לאור שני דברים בהם שונה הדור שלנו מדורות קודמים:
- (1) גברים ונשים רגילים לעבוד ביחד תוך שמירה על גבולות, ולא כל מציאות של גברים ונשים ביחד היא "כאש בנעורת";

(2) הנשים בדורנו הן בעלות **השכלה** רחבה, הן בתחומים תורניים והן בתחומים מקצועיים וכלליים, ויש לגברים ונשים נושאים משותפים רבים לדון עליהם, כך שלא כל מפגש בין איש לאישה קשור בגירוי היצרים.

ב. מצד שני, הדרישה להרחקה, ולכל הפחות לזהירות יתר, נגזרת מהמציאות של שותפות המינים במקומות עבודה אשר מהווה גורם המחייב **להחמיר** יותר מאשר בדורות הקודמים⁶:

(1) עצם הקירבה בין גברים ונשים במשך שעות רבות, ולעתים אף במצבים של עבודה משותפת רצופה ובשעות לא שגרתיות מהווים גורם ממשי להתקרבות, גם כאשר אין כוונה לכך.

(2) המתירנות הקיימת כיום בחלקים של החברה הישראלית גורמת להסרה של הרבה עכבות.

ג. יישום מעשי

שני ההיבטים המנוגדים הללו מביאים להבחנה בין כמה סוגים של קשר בין גברים לנשים במקומות עבודה: קשר המבוסס על עניינים **מקצועיים** בו החשש להתקרבות יתר הוא נמוך – מותר. לעומת זאת ישנו קשר בו עלול להתעורר רצון **להתקרבות יתר**. מסוגי קשר כאלו ברור שיש להתרחק. מטרת מסמך זה הינו למקד את הבעייתיות הטמונה בסוג הקשר השלישי – בקשר חברתי שעלול לגלוש באופן בלתי מודע לקרבה יתירה. זוהי ליבת הדיון.

ההדרכה הבסיסית עבור איש או אישה העובד במקום עבודה המביא אותו או אותה לקשר קבוע עם בני המין השני היא כזאת: האווירה המתירנית הקיימת בחלקים בחברה הישראלית מחייבת לחתור להקפדה יתרה, ואף מחמירה, ביחס למצבים של **ייחוד**, לשמירת **נגיעה** פיזית בין המינים, לתרבות ה**דיבור**, ולאופי ה**שירות** ההדדי. הקפדה על כל אלו יוצרת שורה של נקודות משען ברורות שעליהן נכון יהיה להשתית את הקשרים שבין המינים במקומות העבודה, כך שיישמרו במסגרת המתאימה ולא יחרגו ממנה.

6. ע"י רש"י קידושין פב, א ד"ה לא יתייחד, שכתב שאצל גבר שעיסוקו הקבוע עם נשים יש להחמיר יותר בדיני ייחוד.

וע"י **בית שמואל** ס"ק א: "לפי שנפשו של אדם מחמדתן לכן כתב מאוד מאוד... אם רגיל בחטא זה קשה לפרוש יותר משאר עבירות".
וע"י שו"ת **באהלה של תורה** ח"ה סי' ט, בהקדמה.

וליתר פירוט:

1. יסוד היסודות בשמירת גבולות בין המינים במקומות עבודה הוא מה שבמקורותינו נקרא איסור **יִיחוד**⁷. הכוונה היא איסור על שהייה יחד של גבר ואישה במקום סגור ומבודד. דבר שבשגרה במקומות עבודה רבים הוא שגברים ונשים עובדים יחד במשך שעות ארוכות ולאורך חודשים ושנים, כך שהולכים ונבנים קשרים בעלי אופי שהוא מעבר לקשר סביר בין עמיתים לעבודה. השמירה על כך שקשרים אלו לא יגיעו להתקשרות שיש בה יותר מזה, מחייבת הקפדה ללא פשרות לעבוד תמיד בפרהסיה, במקומות בהם נמצאים עובדים אחרים – ולכל הפחות מקומות נגישים בקלות לעובדים אחרים. יש להוסיף שמעבר לחשיבות השמירה על עניין זה מצד עצמו, יש בכך כדי למנוע הטרדות חמורות מחד, ועלילות מרושעות, שמועות שווא או חשדות מאידך.
 2. עניין מרכזי נוסף הוא **שמירה על נגיעה פיזית**. במקומות רבים בחברה הישראלית היום, לחיצות ידיים, נשיקות וחיבוקים בין גברים ונשים הפכו לנורמה וכהבעת קשר חברתי נימוסי. על פי מקורותינו, ביטויים אלו אמורים להיות שפה של הבעת קשר נפשי מיוחד השמור לבני זוג נשואים. ההתקרבות הפיזית במקום בו נוצרים ממילא קשרים בעלי אופי חברתי מתוך עבודה משותפת לאורך זמן – היא הזמנה לפריצת גבולות בין המינים, גם אם העובדים אינם מתכוונים ורוצים בכך.
 3. הקפדה על תרבות דיבור השומרת על אווירה רצינית ומקצועית בשיחות בין עובדים והימנעות בהן **מקלות ראש**, משמרת את הבלמים הפנימיים ביחס לקשר שבין המינים⁸ – על אחת כמה וכמה בכל הקשור ל**נאיבוליה פה**⁹. ברור לחלוטין שאין בעיה מצד מקורות היהדות ביחס לשיחות עבודה ענייניות¹⁰ שיש בהן צורך¹¹. אך קיים שטח "אפור" ביחסים בין עובדים שיש לתת עליו את הדעת.
7. רמב"ם, הל' איסורי ביאה פכ"ב; שו"ע אה"ע כב, א-ב. ועי' **ב"ש** ס"ק א, שדן אם האיסור הוא מדאורייתא או מדרבנן.
ועי' רא"ש, קידושין פ"ד סי' כז, שכתב בשם ר"ח, שאין להקל בייחוד גם במי שעסקו עם הנשים והיתה סברה לומר שלא ייכשל משום כך.
ועי' שו"ת **באהלה של תורה** ח"ה סי' ט אות ז.
 8. אבות פ"ג מ"ג: "שחוק וקלות ראש מרגילים לערווה"; שו"ע אה"ע כא, א: "ואסור לשחוק עמה, להקל ראשו כנגדה"; סוכה נא, ב.
 9. שבת לג, א. ועי' **עין אי"ה** שם, סי' רלב-רלד.
 10. עפ"י תוס' קידושין פכ, א ד"ה הכל; רמ"א אה"ע כא, ה וביאור הגר"א שם ס"ק יט; **ערוה"ש** סעי' ח; **יש"ש** קידושין פ"ד אות כה, בהקדמה.

בכל מקום עבודה יש שאיפה טבעית שתשרור אווירה נעימה וחברית, בו עובדים חשים שנוח לשהות שעות ארוכות יחד, ולא להתרכז בדיבורים אך ורק בענייני עבודה מקצועיים. יש להניח שהעובדים יחד ישוחחו ביניהם גם על נושאים המהווים עבורם עניין משותף שלא בענייני עבודה – על ילדים, על טיול משפחתי, על "מה עושים בחופש", על סוגיות ציבוריות ופוליטיות ועוד – ואף ייהנו מבדיחה טובה. בכל זאת, בכל הקשור לתרבות הדיבור בין עובדים יש להקפיד על כמה גבולות חיוניים:

(א) יש להימנע באופן מוחלט מדיבורים (והתנהגויות) הנתפסים או עלולים להיתפס כסוג של 'חיזור'¹². חשוב לשים לב לכך במיוחד כאשר מעניקים מחמאות. כאשר קיים קשר בעל אופי חברתי אצל עובדים הנמצאים יחד שעות רבות, יכולים לטעות גם ב"מילה חמה", גם שאין בכך כל כוונת "חיזור", אולם בתודעת השומע/ת הם נתפסים כסוג של חיזור, ואולי אף של הטרדה.

(ב) חשוב להימנע משיחות בעניינים אישיים שלא מקובל לשתף בהם כל אחד¹³, מה שעלול להתפתח לקשר שהוא מעבר לקשר סביר בין עמיתים לעבודה;

ועי' **ריטב"א** קידושין פב, א ד"ה הכל: "ואם מכיר בעצמו שיצרו נכנע וכפוף לו ואין מעלה טינא כלל – מותר לו להסתכל ולדבר עם הערוה ולשאל בשלום אשת איש...". אמנם הוא מסייג, "שאיך ראוי להקל בזה אלא לחסיד גדול שמכיר ביצרו, ולא כל תלמידי חכמים בוטחין ביצריהן", אולם מעיקר הדין גם הוא סבור שהדבר מותר לכולם, אם אכן זוהי המציאות. דבריו מובאים להלכה ב**פת"ש**, ס"ק ג. ולעומת זאת, עי' **ספר החינוך**, מצוה קפח (מובא באוצה"פ ס"ק א וס"ק יט).

ועי' במאמרו של הרב יהודה הרצל הנקין (שו"ת **בני בני** ח"ד מאמר ב, מתוך **צהר**, גיליון ו): "צריך לאמר שאף על פי שאין אדם רשאי להקל לעצמו בעניינים אלה אם לא שהוא חסיד גדול ויודע ששולט ביצרו, זהו ביחיד שאסור לו לפרוץ גדרות, אבל בדבר שנתפשט ודשו בו רבים שפיר יכולים הרבים לסמוך שמתוך רוב הרגלם לא יבואו לידי הרהור".

ועי' במאמריהם של הרב אביגדור הנמן והרב יגאל אריאל, **צהר** יח.

11. קידושין פב, א: "הכול לשם שמים". ועי' רמ"א שם; **ב"ש** ס"ק יא.

12. התנהגויות של חיזור: נראה שזוהי המשמעות של מה שנאמר בשו"ע, אה"ע כא, א: "ואסור לקרוץ בידי או ברגליו ולרמוז בעיניו לאחת מהעריות". ועי' רמב"ם בפיה"מ, סנהדרין ז, ד. דיבורים הנתפסים כחיזור נלמדים מאיסור שאילת שלום. עי' לעיל, סעי' א ובמקורות המקור לרגישות הנדרשת כלפי הדרך בה ההתנהגות נתפסת בעיני אחרים הוא באדר"ן, נוסחה א פרק ב.

13. ככלל, אין איסור לאיש ואישה לקיים שיחה ביניהם. יש איסור רק בשיחה שהיא "דברי ניאופים" (מסכת דרך ארץ, פרק עריות, הלכה יג), "בענייני הביאה" (רמב"ם בפיה"מ לאבות א, ה) או "דרך תאוה" (**ערוה"ש** אה"ע כא, א). ועי' **יש"ש** קידושין פ"ד אות כה, בהקדמה. עם זאת, ניתן ללמוד מדברי המשנה באבות שמן הראוי למעט בשיחה. עי' עירובין נג, ב ו**רשב"ץ** לאבות שם, שחשוב למעט אפילו מילה אחת (וכך נהג הרב קוק זצ"ל, עי' בחוברת **לשלושה באלול**). אולם זוהי מידת חסידות ולא הלכה. ועי' נדרים כ, א.

ועי' שו"ת **באהלה של תורה** ח"א סי' ט אות ד-ה.

(ג) אין ליצור אווירה של "צחוקים" ובדיחות לשמה, מה שמביא ל"קלות ראש" או למפגש חברתי שיש בו משום "פריקת עול". סיטואציה כזאת מהווה פתח לגירוי יצרים, ובמקרים רבים מוביל להסרת בלמים הכרחיים.

(ד) מקורותינו לא זו בלבד שהתייחסו בחומרה רבה לדיבור לא נקי, הם גם הטילו אחריות על "השומע ושותק"¹⁴. מחאה על ביטויים של ניבול פה שומרת על כבודן של הנשים במקומות העבודה – למעשה על כבודם של כל הנוכחים – ועל אווירה רצינית ואנושית לכולם.

יש להדגיש שבכל מקרה שנוצר קשר בעל אופי שמעבר לאופי הרשמי בין גבר ואישה העמיתים לעבודה, חשוב להרחיב את ההתקשרות במסגרת של מפגשים לא רשמיים, בהם משתתפים/ות גם בני/בנות הזוג בשעות שמחוץ לעבודה – ולא ליצור דינמיקה של קשר המנותקת מהבית.

4. עיקרון נוסף המופיע במקורותינו הוא זה של אין משתמשים בנשים. הכוונה בכך היא שימת גבול ליצירת התקשרות בה אישה מספקת צרכים אישיים לגבר. אמנם מקובל היום במקומות עבודה רבים שהחברים לעבודה יכינו תה וקפה לעמיתיהם, וכן יתנו שירות דומה, באופן שגברים יכינו לעתים לעמיתים שהן נשים וכן להיפך¹⁵. אך יש להימנע ממנה כאשר היא עלולה להתפס כסוג של מחווה אישית.

יש להדגיש שעל אף שהחשש ב"שימוש" קיים בשני הכיוונים, ניסוח העיקרון בלשון של "אין משתמשים בנשים" נותן ביטוי לנטייה של גברים מסוימים לצפות שנשים העובדות במחיצתן, ובמיוחד הנשים התלויות בסמכותם, "ישרתו" אותם. בהקשר זה העיקרון מחייב הרחקה שמטרתה הינה גם שמירת כבודן של נשים.

דפוסי ההתנהגות המתוארים בארבעת הסעיפים הללו מהווים "קריאות כיוון", בסיס להדרכה מעשית להתנהגות במקומות עבודה. העיקר הוא שיש לראות אותם ככלי עזר כאשר כל אחד ואחת חייב להכיר את נפשו, ומתוך כך להציב לעצמו את הגבולות הראויים לו ולסביבתו. אין בהם דרישה להתנהגות של חיי פרישות; הם מהווים בסיס לחיי קדושה בין המינים גם בחברה בה נשים וגברים עובדים יחד במסגרת של יצירה משותפת.

על רקע זה יש גם להדגיש שעל פי ההלכה דפוסי התנהגות אלו הנמנים למעלה הכרחיים מצד עצמם, גם במצב בו יש ביטחון פנימי אצל אדם שלא ימעד בקשריו עם המין השני. בהקשר זה חשוב להזכיר את דברי

14. שבת שם. ועי' עין אי"ה שם, סי' רלה.

15. שו"ע אה"ע כא, ה והגהת הרמ"א; ערוה"ש סעי' ט. ועי' ב"ש ס"ק ט.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל בספרו 'מוסר אביך' (פרק א סעי' ה – סייגות התורה):

ענין סייגות התורה אינו מצד עצם ההבאה לעבירה, רק שכמו שהעבירה רעה בעניינה, כמו כן כל העניינים שמקושרים בה, בקשר עילה ועלול, רעים בעניינם וכדאי לפרוש מהם מאד.

יש להעריך את אותם אנשים המקבלים על עצמם התנהגות מחמירה בתחום הצניעות מתוך הקפדה על קדושת הקשר בין המינים ועל ייחודיות הקשר עם אשתו או עם בעלה. זאת בתנאי שהתנהגות זו תהיה מתאימה לעבודה הפנימית של מי שמקבל על עצמו להתנהג שלא כנורמה המקובלת בחברה שמסביבו, ולא תתבטא בשיפוטיות ובביקורות כלפי הסביבה.

כמו כן יש לקחת בחשבון את הרושם שהתנהגות כזאת, במידה שהיא נחשבת כחריגה במציאות מסוימת, תעשה על האנשים בסביבה. אסור לאדם לקבל על עצמו התנהגות מחמירה ביחסים בין המינים, התנהגות שאיננה מחויבת מצד ההלכה, כאשר התנהגות שכזו תפגע ברגשותיהם של עמיתים לעבודה. קיימת אפשרות ממשית שהתנהגות של הקפדת יתר בתחום זה עלולה להביא לא לקידוש שם שמים אלא ח"ו לחילולו – או אם היא לא תובן כראוי היא תגרום למבוכה ביחסי עבודה.

סוגיה כאובה במיוחד שיש לתת עליה את הדעת היא עבודה של אדם במקום בו ההתנהגות של עובדים אינה צנועה או שהיא יוצרת סיטואציות שהן מכשול ביחסים בין המינים. זאת במיוחד בכל הקשור לעבודה של גבר עם נשים הלבושות באופן שאולי נעשה מקובל בפינות מסוימות בחברה הישראלית, אך שאינן לבושות בצניעות לפי ההלכה¹⁶. ככלל, יש ליצור אווירה ציבורית שתעודד נשים להופיע במקומות העבודה בלבוש המכבד אותן ואת המקום. חברה הקוראת דרור ליצר, בה מזלזלים בגדרי הצניעות היא בדרך כלל חברה המביאה שלא בטובתה להחפצת האישה. יצירת אווירה ציבורית שונה תאפשר לכל אישה להתהוות בשיעור קומתה כאדם.

יש לפעול ולהשפיע כדי לשנות את המצב, תוך זהירות לעסוק בנושא זה בצניעות וברגישות רבה. אחת הדרכים לעשות כך היא הנהגת נורמה של לבוש מכובד, כמקובל כבר בכמה מסגרות, כגון בתי המשפט, הכנסת, חברות תעופה, ועוד¹⁷.

16. שו"ע או"ח עה, א; משנ"ב שם ס"ק ז.

17. הצעת חוק ברוח זו הוגשה לאחרונה ע"י חבר הכנסת דוד אזולאי. אולם עדיף שתוצע דווקא על ידי אחד מארגוני הנשים בשיתוף חברי כנסת מסיעות שונות, גם אלה שאינן דתיות.

גבר שנקלע שלא בטובתו למצב בו הוא נמצא בנוכחות נשים הלבושות בצורה שאינה הולמת, אמנם מותר לו לעבוד במקום זה¹⁸, אולם עליו לבחור את מקום הישיבה וסדרי העבודה שלו כך שיראה אותן כמה שפחות כך שיוכל להסיח את דעתו מהן¹⁹, ובשום אופן לא יסתכל בכוונה על המקומות הדורשים כיסוי²⁰.

ככלל, נדרשת נכונות לשלם מחיר אישי על שמירת הצניעות, עד כדי יכולת לעזוב עבודה כאשר לא מתמלאים בה תנאי הסף המינימאליים של צניעות²¹. מבחינת ההלכה היהודית ההיתר לעבוד במקום שיש בו נשים הלבושות באופן לא צנוע, בפרט עובדות קבועות – לא כמו פקיד שמקבל נשים לא צנועות שבאות באקראי – הוא דחוק מאוד. ובאם הדבר מטריד את מנוחתו, עליו לעבור למקום עבודה אחר. אפשרות זו קיימת רק בשעת דחק גדולה, דהיינו כשקשה למצוא פרנסה אחרת או שיש חשיבות יוצאת דופן לנוכחותו של העובד במקום. אולם אם חוסר הצניעות גורם לו להיות טרוד בכך, עליו לעזוב את העבודה גם אם פרנסתו תלויה בכך²².

לגבי כל מה שהוצע למעלה כהדרכות להתנהגות בין המינים במקומות עבודה יש להדגיש שבמצבים גבוליים שקשה להכריע בהם, ומיוחד כאשר עולה הדילמה אם ניתן להישאר במקום העבודה, מן הראוי לקבל את ההחלטה לאחר היוועצות ברב המכיר את השואל ואת הסיטואציה.

18. שו"ת **עטרת פז** (ח"א, כרך ג – אה"ע, סי' 1). והוסיף שעליו להתפלל לסייעתא דשמיא.
19. ב"ב נו, ב: "לעולם דליכא דרכא אחרייתא, ואפ"ה מיבעי ליה למינס נפשיה". ועי' שו"ת **הרב הראשי תשמ"ח-תשמ"ט**, סי' קעט, שם מעורר הגר"מ אליהו להסיר את המשקפיים כדי שלא להיכשל במראות אסורים.
20. שו"ע אה"ע כא, א: "ואסור להסתכל בנשים שעומדות על הכביסה...".
21. שו"ע, יו"ד סי' קנו סעי' א.
22. במסכת פסחים, כה, ב, נאמר שבהנאה הבאה לו לאדם בעל כורחו, אם אין לו ברירה אחרת (אלא בטורח גדול – תוס') ואינו מתכוון ליהנות – הדבר מותר.
- החפץ חיים** (הל' לשון הרע כלל ו, **באר מים חיים** ס"ק יד) כותב שבנוגע לענייני צניעות, מכיוון שהדבר גורם בפועל להרהורים, הדבר אסור. ובשו"ת **שרידי אש** (ח"ב סי' קמב) הסיק מכאן שעצימת העיניים במקרה כזה היא חובה גמורה ולא מידת חסידות.
- לעומת זאת כתב בשו"ת **אגרות משה** (אה"ע ח"א סי' נו) שמותר לגבר לעבוד במקום בו ישנן נשים שאינן לבושות בצניעות כל זמן שבפועל אין הדבר גורם לו להרהורים, אך מתלבט במצבים שונים של ספק. אולם אם יודע בוודאות שיבוא להרהר כתוצאה מכך – משמע מדבריו שאסור. גם הגר"מ אליהו הולך בכיוון זה, ומתיר ללמד בכיתה בה יושבת תלמידה שאינה לבושה בצניעות, כל זמן שזה לא מושך את תשומת לבו של המורה ומפריע לו. עי' שו"ת **הרב הראשי תשמ"ח-תשמ"ט**, סי' ל.
- עי' במאמרו של הרב אברהם וסרמן, "הלכות צניעות במקום העבודה", בספר **רעך כמוך**, עמ' 206 ואילך, ובמאמרו של הרב איתאל אריאל, "חייל מילואים שביחידתו הוצבה חיילת", בתוך **צהר** יז.

אפילוג

מסמך זה, הכולל הנחיות מעשיות, אל לו לעמוד בפני עצמו, אלא עליו להיות ביטוי לעולם ערכי שלם, הנבנה במהלך חינוכי כולל.

הדרך הנכונה ביותר להתמודדות עם אתגרי הצניעות בדורנו צריכה לבוא דרך חינוך להעמדת ערכים רוחניים במרכזה של התודעה האישית והציבורית, המביאה לטיפוחה של מידת הצניעות²³, ולנהוג כפי שכותב הרמב"ם²⁴:

ראוי לו לאדם לכוף יצרו בדבר זה ולהרגיל עצמו בקדושה יתירה ובמחשבה טהורה ובדעה נכונה כדי להינצל מהן. ויזהר מן הייחוד שהוא הגורם הגדול...

וכן ינהוג להתרחק מן השחוק ומן השכרות ומדברי עגבים, שאלו גורמין גדולים והם מעלות של עריות;

ולא ישב בלא אשה, שמנהג זה גורם לטהרה יתירה²⁵.

גדולה מכל זאת אמרו: יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וירחיב דעתו בחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה, ובחכמה הוא אומר: "איילת אהבים ויעלת חן, דדיה ירווך בכל עת, באהבתה תשגה תמיד"²⁶.

23. עי' שו"ת באהלה של תורה ח"ה סי' ט אות ז.

24. הל' איסורי ביאה פכ"ב ה"כ-הכ"א. ועי' פכ"א הכ"ה-הכ"ו.

25. ועי' תענית כג, ב, על אשתו של אבא חלקיה שהיתה יוצאת לקראתו כשהיא מקושטת, כדי שלא יתן (ייתן) עיניו באחרת.

26. וכ"כ הריטב"א קידושין פב, א ד"ה הכל.

נספח א – לעובד: "לב יודע מרת נפשו"

המודעות והמעשה – המלצות מעשיות

א. מטרת הנספח היא להציב כיעד המשותף לכולנו מניעת תקלות שונות, כגון: פגיעות חמורות, הטרדות קלות, קשרים רומנטיים הנוצרים במודע או שלא במודע, עלילות, חשדות ושמעות שווא ומתח מיני מיותר. הדברים מבוססים על הדרכותיהם של פוסקי ההלכה, כשהן משולבות בידע מקצוע הלקוח מן הפסיכולוגיה המודרנית; ומכיוון שכך, קשה להם להיות חתוכים כמו בחלק הקודם של המסמך.

רגישותם של בני אדם מושפעת מהאווירה, מהנהלים ומאורחות החיים המקובלים בחברה, והם שיוצרים תגובות שונות לתופעות דומות. כלומר, לאותה תופעה ייתכנו השפעות ותגובות שונות לפי אורחות החיים המקובלות בכל חברה וחברה.

החברה הישראלית היום הנה בעיקרה חברה מעורבת של גברים ונשים. במציאות זו נוצרות שתי תנועות נפש מנוגדות מבחינת המתח הקיים בין שני המינים. מחד, ההרגל שבקשרי עבודה בין המינים עשוי להוריד מתח זה ולאפשר יצירת מסגרת של עשייה ויצירה משותפת ללא חשש של התקרבות יתר. מקורות היהדות הכירו בכך שמרוב ההרגל בקשרים בין המינים נוצרו נסיבות שבחברה משותפת שכזאת השפעת הגירויים עשויה לפחות. כלומר, הם היו מודעים לעובדה שהתנאים בחברה קובעים את סף הרגישות למתח הקיים בין המינים. הם גם הבינו שבני אדם שחיים בחברה שאין בה תערובת כלל בין אנשים ונשים, לרוב סף הרגישות שלהם שונה לחלוטין מאלו שמורגלים וחשופים תמיד למציאות שבה מעורבים גברים ונשים. כבר עמד על כך החכם מכל אדם: "מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם" (משלי ט, יז), ופירש רבי אברהם אבן עזרא: "כינוי על העברות והניאוף הנעשה בסתר, וכל הנמנע – היצר להוט אחריו יותר".

מאידך גיסא, אנו מודעים לכך שדווקא הקלות הגדולה בה קיימת אפשרות היום ליצור קשר עם המין השני מביאה במקרים לא מעטים לקשרים רומנטיים בין אנשים נשואים. האפשרות של היווצרות קשרים רומנטיים במקומות עבודה היום היא ממשית, שכן על בסיס ערכי "החופש", האוטונומיה וההבעה הכנה, רבים אינם שוללים אפילו מעשי ניאוף, כל זמן שהם נעשים בהסכמה בין שני הצדדים. אנו יכולים ללמוד הרבה מאוד מן העקרונות ההלכתיים בנושאים אלו כדי לעצב לעצמנו את הבנת חשיבותה של המודעות האישית והקבוצתית בתחום זה ודרכים ליצירתה ולעיצוב נורמות של זהירות.

ידועה מימרת חז"ל: "אין אפטרופוס לעריות". גם ידוע, שכל ההרחקות בחברות השמרניות והנפרדות ביותר לא הצליחו לייצר אפטרופוסות לעריות. אל לנו ליצור תודעה דמיונית שכביכול אם רק יוקפדו כל ההרחקות יהיו לנו 'רווח והצלחה'. אין להתפתות ולחשוב שריבוי סייגים הוא תחליף נאות לחינוך. סייגים אינם תחליף לחינוך, וגם משמשים הרבה פעמים כסות עיניים למתרחלים בחינוך. בסופו של דבר, לא ניתן לקבוע נורמות מסוימות שיבטיחו שלא תהיינה בעיות – פיתויים, גירויים וכישלונות. כל יחיד חייב לפתח בעצמו כוח עמידה ואחריות לשמור על נפשו.

דברי חז"ל מכוונים אותנו להכיר בכך שללא מודעות לבעיות האפשריות וללא שמירה על גבולות ברורים במערכת היחסים שבין המינים – כל אדם, גם ירא שמים והמקפיד על קלה כבחמורה, עלול למעורר. החשש הזה, הקיים ברקע, הוא זה שמלמד אותנו על הגבולות הראויים גם למקום בהם יש לנו ביטחון מלא שהוא לא יתממש. לתורה ככלל ישנו אימון רב באדם, ברצונו וביכולתו, לקיים אורח חיים נורמטיבי ומוסרי. אך גם גבר ואישה נורמאליים המפתחים מערכת יחסים קרובה – מסתכנים בכך שהקשר הסתמי יתפתח בלי כוונה, ואף בלי מודעות, לכיוון של קשר רומנטי שקשה לדעת היכן ייעצר. לכן, על כל אחד ואחת מוטלת אחריות אישית שלא להיקלע למצב בו תתפתח מערכת יחסים קרובה ואינטימית עם המין השני.

חשוב להסיר את התמימות האומרת: "לי זה לא יכול לקרות" – כי "הוא דוס ממש"; "כי היא אישה צנועה ויראת שמים", "כי הוא תלמיד חכם גדול"; "כי הוא מחנך דגול"; "כי הוא מראה דוגמה אישית מדהימה בכל תחום"; "כי אני הרי נשואה וגם הוא נשוי – הוא יודע שאין לו מה להתחיל אתי; בטח הוא לא רוצה להרוס את המשפחה שלו; המשפחה שלו כל כך טובה והוא לא יעשה לעצמו כזאת פאדיחה".

ב. איך מונעים התקרבות בין אנשים מבוגרים משני המינים העובדים במשותף במקום עבודתם? ברמה המעשית יש לשלב בין שני מרכיבים: (1) **מודעות** – קודם כול **אישית**, אך גם **קבוצתית**, ברמה של כלל העובדים באותו מקום עבודה, לאפשרות של התפתחות אירועים בעייתיים; (2) **גבולות ברורים**.

1. מודעות

מי שידוע ש"תקלות" עלולות לקרות גם לו – יהיה לו קל יותר להיזהר שלא להיסחף בתמימות לסוג של קשר בעייתי. בסופו של דבר, התנהגות לא צנועה לא באה לידי ביטוי רק באופן הלבוש, אלא גם בשפת הגוף המשדרת "חיזור" – ג'סטות כמו: מבט בעיניים, קריצות, רמיזות, חיוכים, טון דיבור

וכדו'. גם אם התנהגויות אלה לא נתפסות כ"איסורים" בחברה הקיימת באותו מקום עבודה, וגם אם יש יסוד להניח שלא נעשו מתוך כוונה מודעת ליצור קשר בעייתי – ניתן לחוש שיש כאן משהו מביך העושה "פרפורים בבטן" מחד גיסא, או תחושה של אי-נעימות מאידך גיסא.

על כל אחד ואחת לשים לב אם אינם משדרים "חיזור" באופן בלתי מודע. התופעה הזאת, של **ביטויי חיזור בלתי מודעים**, קיימת לא מעט דווקא אצל גברים ונשים שגדלו בחברה נפרדת ואינם מודעים לשפת הרמיזות המקובלות בחברה המעורבת ואז, מתוך "נחמדות" גרידא הם עלולים "לשדר" מסרים שלא היו רוצים להעביר.

הדבר המועיל ביותר הוא שהמודעות תהיה נחלת **כל העובדים** במסגרת העבודה. חשוב שהנהלת המקום תהיה מודעת לבעיות שעלולות להיווצר, ותדאג להסביר אותה לכל העובדים. ייתכן ויש מקום למנות אדם שניתן יהיה להתלונן בפניו על חריגה המעוררת דאגה או אי נוחות. אם אין קוד התנהגותי מוסכם במקום העבודה, על כל אדם להגדיר לעצמו את הגבולות שלו בקשר עם בני המין השני הנמצאים אתו בעבודה, ואיזו התנהגות הוא מוכן לקבל מצדם ולמצוא את הדרך להסביר או "לשדר" את הגבולות הללו. למשל, אישה אינה צריכה לומר לגברים שבסביבתה שהיא פוחדת שיעשו לה משהו, אבל עם זאת חשוב לה לדאוג שהגבולות יהיו ברורים לגברים שבסביבתה.

2. העמדת גבולות

דוגמאות לגבולות שאפשר לאמץ – גם לגברים וגם לנשים – כל אדם על פי צרכיו האישיים והמציאות בה הוא נמצא:

- * לא לאפשר להם/להן לנתח את **אישיותך** ואת התנהגותך או להחמיא לך על אישיותך מעבר רמת שיחה המקובלת.
- * לא מדברים על נושאים אישיים הנושאים אופי אינטימי. לא לשתף את בן המין השני **במצוקות** אישיות, וודאי לא במצוקות זוגיות, גם אם אותו אדם יכול לעזור לך. עדיף לפנות לעובד מאותו המין או לאיש מקצוע.
- * **בגדים** או מראה של נשים לא אמורים להיות נושא לשיחה או התעניינות בין גברים העובדים אתן באותו מקום. בשעת שיחה של גבר עם אישה, על הגבר להקדיש את תשומת הלב לדבריה ולא למראה שלה²⁷.

27. שו"ע אה"ע כא, א: "ואסור... להביט ביופיה". ועי' ב"ש, ס"ק ב, שהביא מחלוקת אם באישה נשואה זהו איסור תורה או דרבנן. ועי' **אוצה"פ**, אות ז, המביא את הדעות השונות.

- * "אני מוכן/מוכנה לעבוד עבודת צוות קבועה רק בקבוצה ולא בזוג.
- * לא עובדים יחד בשעות מאוחרות בלילה, גם כשאין שאלה של 'ייחוד', אלא באופן חד-פעמי ומתוך צורך גדול ומידי מבחינת העבודה.
- * אף שאין איסור בישיבות עבודה משותפות של גברים ונשים²⁸, רצוי לשבת בקבוצות – גברים מצד אחד ונשים מצד שני²⁹, ולפחות מספר גברים זה ליד זה ומספר נשים זו ליד זו³⁰.
- * אין ללחוץ את היד של עמית או עמיתה לעבודה או לבן או בת המין השני במפגש מקצועי. זאת על אף שהמעשה נחשב כנורמה התקפה "לכולם" ושאין כל שבירת גבולות בין המינים בכך. חשוב להציב את ההימנעות מכל סוג של מגע גופני כעיקרון מוצק המנחה את החיים במציאות של עבודה משותפת³¹. כתוצאה מכך, יש להיערך שלא לפגוע באדם המושיט יד ולא ליצור סיטואציה מביכה מבחינה אישית או מקצועית. אפשר להסביר בשפה נעימה ומכובדת או ליצור מצב לכתחילה של קבלת האדם באופן שונה ולא פחות מכובד. ככל

ועי' משנ"ב סי' עה ס"ק ז: "וראיה בעלמא לפי תומו בלא נהנה – שרי, אם לא מצד המוסר...".

ובשורת **תורה לשמה** (סי' שצד) הוסיף שאף אם מוצא את עצמו נהנה מן המראה, הרי זו "הנאה הבאה לאדם בעל כורחו", ומותר.

ועי' שו"ת **אגרות משה**, או"ח ח"א סי' מ, שמחמיר בשאלה זו, וכתב: "וכן כשבאה אשה (אישה) לשאול להרב שאלה בעניני איסור והיתר מחוייב להשתדל שלא להביט בפניה כדי שלא יבוא ליהנות ח"ו מהראיה. וכן בכל מקום שפוגע בנשים".

ועי' שו"ת **באהלה של תורה** ח"א סי' ט אות ה.

28. עי' שו"ת **משפטי עוזיאל** ח"ד, חו"מ סי' ו: "הסברא נותנת לומר **דכל כנסיה רצינית ושיחה מועילה אין בה משום פריצות**, וכל יום ויום האנשים נפגשים עם הנשים במשא ומתן מסחרי, ונושאים ונותנים, ובכל זאת אין שום פרץ ושום צווחה. ואפילו היותר פרוצים בעריות, לא יהרהרו באיסור בשעה שעוסקים ברצינות במסחרם. ולא אמרו רבותינו אל תרבה שיחה עם האשה (האישה) (אבות א, ה) אלא בשיחה בטלה שלא לצורך, ושיחה כזאת היא הגדרת עוון, אבל לא שיחה של ויכוח בענינים חשובים וציבוריים". ועי' שו"ת **באהלה של תורה** ח"א סי' ט אות ד.

לעומת זאת, עי' בדברי הרב קוק זצ"ל, **מאמרי הראייה** עמ' 189, שכתב: "ודאי שנגד הדין היא כל התחדשות של הנהגה ציבורית המביאה בהכרח לידי התערבות המינים בהמון, בקבוצה ובמסיבה אחת, במהלך החיים התדירים".

אולם גם לדעת הרב עוזיאל אין להתיר ישיבה משותפת של גברים ונשים שאינם שומרים על גבולות ראויים.

ועי' שו"ת **אגרות משה**, יו"ד ח"ב סי' קט, שנוטה לחומרא, אך לא אסר בפירוש.

29. עי' שו"ת **הרב הראשי תשמ"ח-תשמ"ט**, סי' ה, קכו, קסו; שם תש"ן-תשנ"ג, סי' עב, קל.

30. עי' שו"ת **הרדב"ז** ח"ג סי' תפא: "שלא ישבו על שולחן אחד לעשות מלאכת הריקום אנשים ונשים... אלא שהאנשים לעצמם והנשים לעצמם". אם כי ניתן לחלק בין ישיבה לשם דיון רציני, לבין עבודה חדגונית המזמינה דיבורים תפלים.

31. ועי' מכתב הרב אלימלך בר שאול זצ"ל, קדושים תהיו עמ' 245; **את צנועים חכמה** ח"ב עמ' שב-ה; מאמר הרב אברהם וסרמן "הושטת יד לאשה", בספר **רעך כמוך**, עמ' 197 ואילך.

יש אוסרים לחלוטין: עי' שו"ת **הרב הראשי תשמ"ח-תשמ"ט**, סי' מה.

שציבור גדול יותר יקפיד על כך, כך תגבר המודעות אצל כל הנוגעים בדבר, וההקפדה על כך תתקבל ביתר הבנה והזדהות³².

כל זאת – אפילו באדם שנפגשים אתו באופן חד-פעמי. על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בלחיצת יד של מי שמכירים, דוגמת חבר/ה לעבודה וכדומה, במיוחד כאשר מדובר בנוהג קבוע. בהקשר זה לחיצת יד מהווה "גי'סטה" משמעותית מבחינה אישית. חשוב לאדם להבהיר לסובבים שזו אינה התנהגות המקובלת עליו.

* במקומות עבודה רבים נהוג לאכול ארוחת צהריים יחד, במיוחד כאשר מדובר בצוותי עבודה מצומצמים, ולא סביר ומנומס לא להצטרף. רבים רואים בארוחה שעת הפוגה ממתח העבודה ולא ממשיכים לשוחח על עניינים מקצועיים. חשוב להקפיד במסגרת שכזו על הכללים שנמנו למעלה בעניין תרבות הדיבור, ולהימנע משיחות בנושאים אינטימיים מחד, ומקלות ראש וניבול פה מאידך. בכל מקרה, יש להעדיף ישיבה נפרדת³³ – לדוגמה, בחדרי מורים או חדרי אוכל, שם ניתן להגדיר מראש שולחנות נפרדים לגברים ולנשים – לפחות לאלה שמעוניינים להקפיד על כך. ואם יושבים בישיבה מעורבת, אזי לשבת לפחות בקבוצות של גברים ונשים³⁴.

* בנסיעה ארוכה משותפת ברכב, כשאין נוסעים נוספים, יש סוג של חוויה אינטימית. חשוב במקרים אלו להקפיד על ישיבה באופן המבליט שהנסיעה הנה למטרה מקצועית ואין בה פן של מפגש חברי, כגון: ישיבה על גבי ספסלים נפרדים (הנוסעת/ת במושב האחורי) ולכל הפחות להניח חפץ בולט בין הנוסעים³⁵.

* בנסיעה הכרחית לחו"ל, דוגמת נסיעה לכנס מקצועי או למפגש עסקים חשוב, בו אמנם אוכלים לחוד וישנים לחוד, בכל זאת יש חוויה של נסיעה משותפת. במקרה שכזה חשוב לפני הנסיעה להתייעץ עם הבעל

32. ועי' **מידות ראי"ה**, עמ' קמו, ערך 'צניעות': "מידת הצניעות גורמת טובות רבות בעולם, ומתך כך היא זוכה לרחות מפניה דברים שהיו טובים מצד עצמם, אבל כיון שמפני יצר האדם וכוחו החלש יגרמו לפרוץ במידת הצניעות, שהיא קיומו של העולם הרוחני והחמרי. מידת האהבה והידידות, בכל הסימנים והדיבורים הנוחים, היה ראוי להיות שווה בין המינים; אבל מפני יקרת ערך הצניעות, נדחית מידת דרך ארץ ממקומה עד שלא לשאול בשלום אשה. הצנוע מכיר כי לא מפני שנאה על המין הוא מתרחק ועושה גדרים, כי אם מפני התכלית הכללית היפה".

33. עי' שו"ת **הרב הראשי תש"ן-תשנ"ג** סי' עא, עט.

34. עי' רמב"ם, הל' יו"ט פ"ו הכ"א; שו"ת **משפטי עוזיאל** שם.

ועי' בהרחבה בס' **את צנועים חכמה** (מאת הרב שמואל הבר, ח"ב מאמר כב).

35. תודתנו נתונה לגב' דבי גרוס, מ'מרכז הסיוע לנשים דתיות', שהפנתה את תשומת הלב לעובדה פסיכולוגית זו ולהמלצות הנובעות ממנה.

או עם האישה שנשארים בבית, ועם רב, כדי לקבוע מראש במשותף גבולות נכונים לשהייה במסגרת זו.

* פעילות חברתית הנעשית מחוץ למקום העבודה שייכת רק כאשר מצרפים אליה גם את בני/בנות הזוג ונמנעים בה מאווירה של קלות ראש³⁶. אם תנאים אלו לא מתקיימים, ניתן להשתתף בפעילות זו רק אם היא נפרדת³⁷.

* מעבר לכל האמור נדרשת מודעות של כל אדם למה שמתרחש בתוכו ובסביבתו. בכל מצב של **הרגשה לא נעימה**, תחושה של הטרדה או חשש להתפתחות קשר לא תקין, רצוי וכדאי להתייעץ עם אדם אחר, עם בן/בת הזוג, עם איש מקצוע או עם רב.

אין הכוונה בכתיבת הדרכות אלו להתנהגות במקומות עבודה, שעל כל עובד להגיש אותן לחבריו לעבודה כחוויה כתוב. אולם אם הגבולות הללו חרותים על הלב – הם ברורים לאדם שהחליט עליהם ורוצה שהם יתקיימו – אזי תימצא הדרך "לשדר" אותם בהתנהגות עם העמיתים. וודאי שמי שינהג כך לא ימצא את עצמו יוזם קשר בעייתי או מצב שעלול ליצור רושם של "חזוור". אם מישהו אחר יעבור את הגבולות הללו, באופן טבעי לא תהיה היגררות לשיתוף פעולה אתו, וממילא הצד השני יקלוט את המסר. ובאם זה לא יספיק – מותר לומר: "לא מתאים לי לעבוד יחד בצורה כזו. זה לא לטובתנו ולא לטובת המשפחות שלנו. עד כאן! זה הגבול שלי!".

שוב – הדוגמאות הללו להעמדת גבולות אינן מוחלטות, אלא מובאות כהדרכה כללית כאשר כל אדם חייב לקחת לעצמו את מה שמתאים לו ולהוסיף משלו. הדבר החשוב הוא לא היכן בדיוק עובר הגבול אלא עצם העובדה שיש לכל אדם גבול ברור.

כל הנאמר כאן חשוב שבעתיים כאשר מדובר בקשר שבין עובדת לבין המנהל שלה, כאשר היחסים בינה לבינו הם יחסי תלות. במצב כזה קיים קושי גדול להציב גבולות – זאת במיוחד אם מדובר במנהל שהוא גם נחשב כסמכות הלכתית ו/או מוסרית. אולם גם אם לא כל אחת תצליח לשמור על הגבולות שקבעה לעצמה במלואם, עצם המודעות שלה לכך תקל עליה לזהות מצבים חריגים שיש בהם פוטנציאל בעייתי ולפנות לייעוץ מתאים.

36. ע"י במאמרו של הגר"ש גורן זצ"ל (תחומין כו, עמ' 241) על ישיבה מעורבת של משפחות בחתונות. וע"י שו"ת באהלה של תורה ח"א סי' ט אות ד.

וע"י ת"י שמות יב, מז, שם נכתב (בתרגום לעברית) בענין קרבן הפסח: "כל העדה של ישראל מתערבים זה עם זה משפחה עם משפחה אחרת לעשות אותו". וע"י רמב"ם, הל' קרבן פסח פ"ב ה"ד. ועל כך ע"י שו"ת אגרות משה או"ח ח"א סי' מא.

37. בשעת הדחק, ע"י שו"ת באהלה של תורה שם.

נספח ב – למעביד: "לא תעמוד על דם רעך"

בעניין מניעת 'הטרדות'

נושא ה"הטרדות" המגיעות לעתים קרובות גם לפגיעות מיניות ממשיות, מכוסה בצורה טובה למדי על ידי החוק למניעת הטרדה מינית, ובאם מצרפים אליו גם את הגבולות ההלכתיים, ובעיקר הקפדה על לבוש צנוע ועל איסורי 'ייחוד' ו'נגיעה' – הדבר מועיל הרבה יותר. חשוב להיות מודעים לכך, שבכל חברה, ובכל מקום עבודה, עלול להימצא אדם עם סטייה כלשהי. אותו אדם נראה "נורמאלי" לחלוטין ואיש אינו יודע מה מתרחש בלבו פנימה. הסטייה לא נובעת מכשל חינוכי אלא מבעיה נפשית; גם יראת שמים (אמיתית!) איננה ביטחון מוחלט, וזהירות נדרשת תמיד.

חשוב להדגיש כמה נקודות מתוך החוק למניעת הטרדה מינית (יש לקרוא אותו במלואו). ההגדרות של 'הטרדה' – מגדירות גבולות. אולם בנוסף לכך יש בחוק גם עקרונות מעשיים הבאים ליצור את המודעות של כל אחד ואחד, ואף של קבוצת העובדים יחד, למניעת תופעות פסולות. החוק מטיל על המעביד את האחריות למניעת הטרדות במקום העבודה, ומכך מתחייבים האמצעים הבאים:

1. יש לתלות את התקנון למניעת הטרדה במקום בולט במקום העבודה.
 2. על המנהל לשוחח על כך עם ציבור העובדים, הן ברמה האישית והן ברמה הקבוצתית. מומלץ לקיים ריענון פעם בשנה, הן בכתב והן בע"פ.
 3. על ההנהלה למנות נציב תלונות שאתו אפשר לשוחח בדיסקרטיות על דברים חריגים או מדאיגים (מכיוון שרוב הפגיעות הן בנשים, רצוי למנות לכך אישה).
- במצב בו כולם מודעים לגבולות הנדרשים, קל מאד לכל אחד לזהות התנהגות חריגה, הן אצל עצמו והן אצל זולתו, ולפעול בהתאם כדי למנוע תקלות.

לפרטים: www.betmidrash.org

מקור: בית מדרש ישיבתי.

מהדורה מעודכנת של נייר עמדה זה, מתפרסמת באסיא קיג-קיד (2019).